

УДК 371.671:811.161.2

Ткаченко В. І.*

СТАН ВИВЧЕННЯ МОВ НА ПОЧАТКУ 60-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ В УРСР

У статті проаналізовано стан розвитку мовної освіти в школах Української радянської соціалістичної республіки на початку 1960-х років ХХ століття. Розглянуто статтю Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» щодо мови навчання та її впливу на процес розбудови шкільної мовної освіти. Висвітлено передумови й утвердження русифікації тогочасного шкільного навчання в Українській РСР: збільшення кількості шкіл з російською мовою навчання на матеріалі статистичних показників, обов'язкове вивчення російської мови. Визначено позитивні й негативні аспекти застосування методик викладання української, російської та іноземних мов.

Ключові слова: російська мова, українська мова, іноземні мови, закон, положення, мовна освіта, методика викладання.

Неперервне вдосконалення змісту шкільної освіти зумовлює необхідність огляду сучасного її стану та перспектив розвитку. Водночас історико-педагогічний аналіз досвіду щодо змісту освіти за означений період сприятиме виокремленню позитивного і негативного аспектів, що впливали на розвиток шкільної освіти в УРСР. Розуміючи важливість якісного навчання мов учнів на початку 60-х років ХХ століття, визнаємо потребу подальшого дослідження проблеми, що набуває особливої актуальності в період реформування шкільної освіти.

Проблеми розвитку мовної освіти в Україні досліджували Л. Марецька, М. Пентиліук, О. Худенко та ін. Питання нормативно-правового регулювання навчання української мови в середній школі розглядали А. Боднар, М. Гриценко, К. Присяжнюк. Реформування змісту шкільної освіти в різні історичні періоди вивчали М. Антоненць, Л. Березівська, О. Сухомлинська та інші науковці. Водночас в науково-педагогічній літературі бракує напрацювань з питань стану мовної освіти в школах Української радянської соціалістичної республіки у другій половині ХХ століття.

Мета статті – проаналізувати стан і проблеми розвитку мовної освіти в школах Української радянської соціалістичної республіки у 60-ті роки ХХ століття.

1958 року було ухвалено Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти у СРСР», у якому зазначалося, що в радянській школі навчання має здійснюватися рідною мовою. Окремо говорилося про важливість вивчення російської мови як мови міжнаціонального спілкування в СРСР. Ураховуючи наявність шкіл з російською і українською мовами навчання, батькам надавалась можливість обирати, якою мовою буде навчатися дитина в школі: «Якщо дитина буде вчитися у школі, де викладання ведеться мовою однієї з союзних або автономних республік, то вона за бажанням може вивчати й російську мову. І навпаки, якщо дитина буде вчитися в російській школі, вона може за бажанням вивчати мову однієї з союзних або автономних республік» [2, с. 2]. Таким чином ідеологи прагнули продемонструвати рівні права представників різних національностей, їхні рівні можливості, свободу вибору щодо вивчення мов. Крім того намагалися уникнути перевантаження учнів, частина яких вивчали три мови – рідну, російську та іноземну. Але такий добровільний вибір був формальним, оскільки без вивчення російської мови діти практично позбавлялися можливості подальшого навчання у вищих навчальних закладах.

Отже, у березні 1959 році статтю про мову в Законі «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» було сформульовано таким чином: «Встановити, що в усіх типах шкіл Української РСР, в яких

*© Ткаченко В. І.

навчання проводиться українською або російською мовами, вивчення української і російської мов є обов'язковим. Порядок вивчення української мови учнями, які прибули з інших республік, встановлюється Радою Міністрів УРСР. У школах з іншими мовами навчання (молдавською, польською, угорською – М.П.) вивчення російської мови є обов'язковим» [3, с. 203].

17 квітня 1959 року Верховна Рада УРСР ухвалила республіканський аналог союзного Закону – «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР», де у ст. 9 (розділ 1) зазначалося: «Навчання у школах Української РСР здійснюється рідною мовою учнів. У школу з якою мовою навчання віддавати своїх дітей вирішують батьки. Вивчення однієї з мов народів СРСР, якою не проводиться викладання в даній школі, здійснюється за бажанням батьків і учнів при наявності відповідних контингентів. Доручити Раді Міністрів Української РСР розробити заходи, які б забезпечували всі необхідні умови для вивчення й поліпшення якості викладання у школах з українською або іншою мовою навчання російської мови, яка є могутнім засобом міжнаціонального спілкування, зміцнення дружби народів СРСР і прилучення мови у школах з російською або іншою мовою навчання всіма учнями, батьки яких і самі учні обрали цю мову для вивчення» [1, с. 1].

У таблиці 1 відображено дані звітів Міністерства освіти УРСР [4, с. 1] про розподіл шкіл за мовами навчання 1959-1960 н.р.

Таблиця 1

Розподіл шкіл за мовами навчання 1959-1960 н. р.

	Українська мова	Російська мова	Молдавська мова	Угорська мова	Польська мова	Разом
Загальна к-сть шкіл	3807431	1628339	28862	18976	793	5484631
В т. ч. з 1-ю мовою навч.	25307	4199	148	99	3	29756

Джерело: [4, с. 1].

З таблиці 1 видно, що в 1959-1960 навчальному році на території УРСР переважали школи з українською мовою навчання. Шкіл з російською мовою навчання було майже в двічі менше, ніж з українською. Серед шкіл, де навчання велось лише однією мовою, навчальних закладів з російською мовою навчання було приблизно в 5 разів менше, ніж з українською мовою. Ці дані дають змогу констатувати, що русифікація в шкільній освіті дослідженого періоду ще не набула масштабного розповсюдження.

З метою виявлення і простеження динаміки змін у цьому напрямку знайдено і репрезентовано в таблиці 2 статистичні дані про розподіл шкіл з двома і більше мовами навчання.

Таблиця 2

Розподіл шкіл з двома і більше мовами навчання 1959-1960 н. р.

Мова навчання	Кількість шкіл
Шкіл з двома і більше мовами навчання	313
Українсько-російських	180
Російсько-українських	124
Українсько-російсько-молдавських	1
Молдавсько-українських	1
Російсько-молдавських	6
Українсько-угорських	9
Угорсько-російських	3

Джерело: [4, с. 1].

Серед шкіл з двома і більше мовами навчання переважали школи, де основною мовою навчання була українська. Цих шкіл було на 133 більше ніж з російською мовою навчання, що підтверджує попередні висновки.

Таким чином, на території УРСР на 1959-1960 н.р. переважна більшість шкіл на момент прийняття Закону була україномовною. У Річному звіті про роботу шкіл Міністерства освіти УРСР за 1959-1960 н.р. зазначалось, що у 1-4 класах підвищилась результативність навчання: з української мови у 1958-1959 н.р. 96,9 % – у 1959-1960 н.р. 97,4 %; з російської мови у 1958-1959 н.р. 96,7 % – у 1959-1960 н.р. 97,6 % [5, с. 18]. Зазначене свідчить про достатньо високий рівень знань з мовних дисциплін. До того ж аналіз тогочасної науково-педагогічної, навчально-методичної літератури дав змогу виявити, що вже більше уваги приділялося практичним завданням, на яких формувались уміння і навички учнів з мов.

У річному звіті про роботу шкіл Міністерства освіти УРСР та органів просвіти за 1959-1960 н.р. зазначалось, що навчання проводилось за новими програмами, використовувався наочний матеріал (таблиці, ілюстрації тощо). Значна увага приділялась збільшенню зв'язків між українською та російською мовами, позакласній роботі з мов (мовні гуртки, тематичні вечори). Однією з нових форм зв'язку вивчення мов з життям стало укладання ділових паперів (заява, автобіографія, розписка і т. д.) [5, с. 22]. Недоліками в навчанні мов стало те, що не завжди приділялася належна увага повторенню матеріалу, самостійній роботі учнів.

У 1960-1961 н.р. школи за мовою навчання було поділено так, як представлено в таблиці 3.

Таблиця 3

Розподіл шкіл за мовами навчання 1960-1961 н.р.

Мова навчання	Укр.	Рос.	Молд.	Венг.	Польс.	Укр. і рос.	Молд. і рос.	Венг. і рос.
К-сть шкіл	25377	4309	146	99	3	302	10	1

Джерело: [6, с. 2].

Статистичні показники вказують на поступове зростання кількості шкіл. Порівняно з 1959-1960 н.р. шкіл з українською мовою навчання стало на 70 більше, кількість шкіл з російською мовою навчання збільшилась на 110. В УРСР працювало 97 шкіл з викладанням низки предметів іноземною мовою, що більше на 33 порівняно з 1959-1960 навчальним роком [6, с. 2].

Особливого значення набувало тоді вивчення іноземних мов у школах. У 1959-1960 навчальному році воно характеризувалося практичним спрямуванням, широким використанням колективних і фронтальних форм роботи для розвитку навичок усного мовлення, творчим пошуком шляхів зв'язку навчання з життям учнів. Особливо приділялась увага листуванню іноземними мовами учнів з друзями з інших країн, організації та проведенню вечорів, радіопередач у шкільному радіо, випускам стінгазет, що сприяло виробленню в учнів навичок володіння іноземними мовами. Новим і позитивним у їх викладанні стало проведення більшістю вчителів уроків розвитку зв'язного мовлення, уроків-екскурсій на виробництво, у колгоспи [5, с. 46-48].

Невміння багатьох учнів використовувати отримані знання на практиці зменшувало інтерес до вивчення іноземних мов. Недостатньо використовувалися наочність і технічні засоби навчання (грамплатівки, тематичні картини для розвитку навичок усного мовлення), мало виготовлялося навчальних посібників.

На уроках з української та російської мов на відміну від попередніх років приділялось більше уваги використанню фактів з життя дітей, творчій роботі (наприклад, твори «Мій ранок», «Чому я навчився на виробництві» тощо), що сприяло підвищенню якості навчання. Навчання за новими програмами і підручниками сприяло підвищенню

якості знань, збагаченню словникового запасу, формуванню і відпрацюванню навичок виразного читання, умінь самостійної роботи з книгою, перекладу, формулювати свої думки, правильно робити висновки [6, с. 25]. Багато уваги приділялось паралельному викладанню російської та української мов, частіше проводились порівняння граматичних явищ рідної мови. Згодом помітно зросла кількість шкіл, особливо шкіл з російською мовою навчання.

На уроках з вивчення іноземних мов [6, с. 52-54] багато уваги приділялося взаємоз'язку між мовою і знаннями учнів. Найбільш поширеним типом уроку став комбінований, на якому паралельно викладався новий матеріал з практичним закріпленням навичок. Проте серйозним недоліком залишався розрив між теоретичними знаннями і практичними навичками учнів.

Окремі вчителі для повторення теоретичного матеріалу та відпрацювання практичних навичок учнів усі 45 хвилин уроку відводили на тренувальні вправи. На таких уроках учні вчилися ставити питання і відповідати на них за змістом текстів, переказувати тексти, вивчали вірші, пісні, окремі уривки з текстів, описували тематичні картини, проводились бесіди з побутових і суспільно-політичних тем, писалися невеликі твори типу «Наша Батьківщина», «Наше місто» тощо.

Однак рівень успішності школярів з іноземних мов залишався невисоким. Недостатні знання пояснювались у школах неналежною кількістю висококваліфікованих учителів іноземних мов.

Ще одним кроком до посилення русифікації у школах УРСР стала доповідна записка до ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР від 23 січня 1960 р. «Про заходи по поліпшенню викладання російської мови у школах Української РСР». XXII з'їзд КПРС, що відбувався 17-31 жовтня 1961 р. і затвердив нову національну програму, де проголошувалася ідея «злиття націй», російська мова була проголошена офіційною на усіх рівнях суспільного життя [10, с. 836].

У таблиці 4 представлено розподіл шкіл за мовами навчання, наведений у 1963-1964 навчальному році.

Таблиця 4

Розподіл шкіл за мовами навчання 1963-1964 н.р.

	Українська мова	Російська мова	Молдавська мова	Угорська мова	Польська мова	Разом
Шкіл з однією мовою навчання	24485	4761	141	89	2	29478

Джерело: [8, с. 1].

З таблиці видно, що порівняно з попередніми роками, хоча й несуттєво, однак зменшилась кількість шкіл з українською, молдавською, угорською та польською мовами навчання. Водночас кількість шкіл з російською мовою навчання збільшилася.

У таблиці 5 наведено дані про розподіл шкіл з двома і більше мовами навчання.

Таблиця 5

Розподіл шкіл з двома і більше мовами навчання 1963-1964 н.р.

Мова навчання	Шкіл з 2 і більше мовами навч-я	Українсько-російських	Російсько-українських	Угорсько-російських	Молдавсько-російських	Молдавсько-українських
К-сть шкіл	440	255	165	1	5	2

Джерело: [8, с. 1].

Бачимо, що за першу половину 60-х років загальна кількість шкіл з двома і більше мовами навчання збільшилась на 117 шкіл: українсько-російських – на 75, російсько-українських – на 41 школу. Отже, простежується тенденція поступової русифікації шкільної освіти. Водночас позитивною тенденцією стало суттєве збільшення шкіл з викладанням певних предметів іноземною мовою – 249, з яких англійською – 173, німецькою – 43, французькою – 30, іспанською – 2, китайською – 1 [7, с. 1].

Наступного 1964-1965 навчального року розподіл шкіл УРСР за мовами навчання був таким (табл. 6):

Таблиця 6

Розподіл шкіл за мовами навчання 1964-1965 н.р.

	Українська мова	Російська мова	Молдавська мова	Угорська мова	Польська мова	Разом
Шкіл з однією мовою навчання	23582	4683	140	76	2	28483

Джерело: [9, с. 1].

Відповідно до аналізу даних продовжує простежуватися суттєве зменшення шкіл з українською (903) та угорською (13) мовами навчання, водночас шкіл із російською мовою навчання збільшилось на 78.

Відповідно розподіл шкіл з двома і більше мовами навчання наведено в таблиці 7.

Таблиця 7

Розподіл шкіл з двома і більше мовами навчання 1964-1965 н.р.

Мова навчання	Кількість шкіл
Українсько-російські	287
Російсько-українські	197
Українсько-угорські	5
Угорсько-українські	12
Угорсько-російські	5
Російсько-молдавські	6
Молдавсько-російські	4
Українсько-російсько-молдавські	1
Молдавсько-українські	1
Разом	518

Джерело: [9, с. 1].

Аналіз даних таблиці підтверджує, що 1964-1965 н.р. простежується тенденція збільшення шкіл з двома і більше мовами навчання: українсько-російських стало більше на 32 школи, російсько-українських – на стільки ж.

Отже, вивчення мов в Українській РСР у першій половині 60-х років ХХ століття характеризувалося русифікацією, яка виявлялась у поступовому збільшенні кількості шкіл з російською мовою навчання. За досліджуваний період шкіл з українською мовою навчання зменшилося на 1725. Водночас шкіл з російською мовою навчання збільшилось на 484. Основним кроком до цього стало прийняття Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР», в якому мовна стаття зробила вивчення російської мови обов'язком для всіх учнів, і посилення уваги до полі технологізації навчання. Процес розбудови мовної освіти відбувався недостатньо швидко через брак висококваліфікованих викладачів і недостатнє навчально-методичне забезпечення.

Перспективами подальших досліджень є огляд і детальний аналіз розвитку шкільної мовної освіти в УРСР у другій половині ХХ ст. – на початку ХХІ століття.

Література:

1. Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР: Закон УРСР від 17 квітня 1959 р. Радянська Україна. 1959. 19 квітня. № 92 (11441). С. 2-3.
2. Об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы народного образования в стране... *Правда*. 1958. 16 ноября. № 320 (14714). С. 2.
3. Про хід обговорення тез ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти у країні» ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 2. Оп. 9. Спр. 6443. Арк. 203.
4. Додаткова розробка звітів початкових, семирічних і середніх шкіл УРСР за мовами навчання на початок 1959-1960 н.р. форма Д-7-а ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 2731. Арк. 1.
5. Річний звіт про роботу шкіл Міністерства освіти УРСР та органів просвіти за 1959-1960 н.р. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 2928. Арк. 18, 22, 46-48.
6. Річний звіт Міністерства освіти УРСР про роботу шкіл та орачів народної освіти УРСР за 1960-1961 н. р. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 3196. Арк. 2, 25, 52-54.
7. Додаткова розробка до звіту форми – РВК-76-А, про список загальноосвітніх шкіл з викладанням ряду предметів на іноземній мові на початок 1963-64 н.р. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 4105. Арк. 1.
8. Зведені відомості про розподіл шкіл і учнів за мовами навчання на початок 1963-1964 н.р. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 4107. Арк. 1.
9. Зведені відомості про розподіл шкіл, учнів за мовами навчання на початок 1964-1965 н.р. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 4808. Арк. 1.
10. Шевченко С. М. Розвиток шкіл з російською мовою навчання у контексті диференціації загальної середньої освіти в УРСР (50-60-ті роки ХХ ст.). *Проблеми сучасного підручника*, 2014. С. 833-842.

Ткаченко В. І.

СОСТОЯНИЕ ИЗУЧЕНИЯ ЯЗЫКОВ В НАЧАЛЕ 60-Х ГОДОВ ХХ ВЕКА В УССР

В статтє проанализировано состояние развития языкового образования в школах Украинской советской социалистической республики в начале 1960-х годов ХХ века. Рассмотрено статью из Закона «Об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы народного образования в Украинской ССР» о языках обучения и ее влиянии на развитие школьного языкового образования. Освещены предпосылки русификации школьного языкового образования в Украинской ССР этого периода: увеличение количества школ с русским языком обучения на материале статистических показателей, обязательное изучение русского языка. Определены положительные и отрицательные стороны использования методик преподавания украинского, русского и иностранных языков.

Ключевые слова: русский язык, украинский язык, иностранные языки, закон, положение, языковое образование, методика преподавания.

Tkachenko V. I.

THE STUDY OF LANGUAGE LEARNING AT THE BEGINNING OF THE 60TH YEARS XX CENTURY IN THE UKRAINIAN SSR

The article analyzes the process of development of language education at schools of the Ukrainian Soviet Socialist Republic in the early 1960s of the twentieth century. The article deals with the linguistic article of the law «On strengthening the connection of school with life and on the further development of the system of public education in the Ukrainian SSR» and its influence on the process of developing school language education (writing works on the topic of approximation to life «My work at the collective farm», «Harvest», etc.), conduction of lessons-excursions at the manufactures and the collective farms, the pupils communication with foreign friends through the letters, etc. The process of Russification of school linguistic education in the Ukrainian SSR, which took place through the introduction of compulsory study of the Russian language, the increase of a number of Russian study schools compared to schools with Ukrainian language learning, based on statistical indicators during the study period.

Positive (using visibility, paying more attention to working out pupils practical language skills, making learning languages to pupils' lives, closer using their life experience) and negative (insufficient attention was paid to the pupils' independent work, the use of visibility and technical means of teaching (school radio, gramophone records, slides, diafilms), lack of qualified languages teachers from some moments in teaching methods of Ukrainian, Russian and foreign languages.

Key words: Russian language, Ukrainian language, foreign languages; law and regulations, linguistic education; Teaching methodology.

Рецензент: Примакова В.В.

УДК 37.091.12:005.963 (477.7)

Чух Г. П.*

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ДИСКУРС СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ВЧИТЕЛІВ ФІЛОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН ПІВДНЯ УКРАЇНИ

У статті розглядаються деякі аспекти становлення системи підвищення кваліфікації вчителів філологічних дисциплін Півдня України. Досліджено передумови, які стали визначальними для процесу організації роботи закладів післядипломної освіти вчителів-філологів цього регіону в повоєнний період ХХ ст.

На основі введення в науковий обіг матеріалів, які зберігаються в архівних фондах, відстежено виконання директив центральних органів влади про потребу професійного вдосконалення вчителів на місцях. Виявлено чинники, які сприяли початку процесу неперервності підвищення кваліфікації педагогічних кадрів у 20-30-ті роки ХХ ст.

Ключові слова: післядипломна освіта, філологічні дисципліни, система підвищення кваліфікації вчителів півдня України.

Сучасна освітня парадигма стимулює появу нових історико-педагогічних досліджень системи національної післядипломної педагогічної освіти, яка забезпечує професійне вдосконалення, розширення й оновлення фахових знань, умінь і навичок. Об'єктивний аналіз накопиченого досвіду професійно-педагогічного підвищення кваліфікації педагогічних кадрів стає важливим джерелом визначення стратегії її сучасної версії з урахуванням вітчизняних і світових тенденцій. Узагальнення такого досвіду сприятиме віднайденню способів підвищення ефективності післядипломної освіти.

Різні аспекти функціонування системи підвищення кваліфікації як однієї з підсистем післядипломної педагогічної освіти досліджували вітчизняні й зарубіжні науковці Л. Березівська, С. Крисюк, А. Кузьмінський, В. Олійник, Л. Сігаєва, П. Худомінський та ін. (історичний аспект становлення й розвитку післядипломної педагогічної освіти); Є. Голобородько, А. Зубко, Н. Клокар, В. Химинець, Н. Чепурна та ін. (теоретико-методологічні засади підвищення кваліфікації педагогів у системі післядипломної освіти); Л. Гончаренко, І. Жорова, В. Примакова, О. Худенко та ін. (розвиток професійності вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти); Т. Десятов, С. Коваленко, Н. Ничкало та ін. (зарубіжний досвід післядипломної педагогічної освіти); В. Кузьменко, Н. Слюсаренко, О. Сухомлинська, М. Чепіль, В. Шарко та ін. (окремі питання становлення та розвитку вітчизняної післядипломної педагогічної освіти); Л. Король, Н. Кот, О. Червінська, І. Якухно та ін. (становлення й розвиток післядипломної педагогічної освіти в окремих регіонах України); К. Везетіу, Ю. Картава, М. Скрипник, Л. Чумак та ін. (підвищення кваліфікації вчителів-філологів у системі післядипломної педагогічної освіти України).

Такий різнобічний ретроспективний аналіз тенденцій розвитку системи

*© Чух Г. П.